

A SZEGÉNYSÉGBEN ÉLŐ FIATALKORÚ ANYÁK ÉLETMINŐSÉGE ÉS A SZOCIÁLIS ELLÁTÓRENDSZER

GYUKITS GYÖRGY

Ha egy fiatalkorú lány gyermeket vállal gyökeresen megváltozik addigi élete, és e változásban a szociális tényezőknek meghatározó szerepük lehet, különösen, ha rossz körülmények között él a család, márpedig a fiatalkorúak gyermekvállalása a hátrányos helyzetben lévő társadalmi csoportok körében a legnagyobb arányú.¹

A tanulmányban bemutatjuk a gyermeket vállaló fiatalkorú nők szociális helyzetéből adódó problémáit, és a szociális ellátórendszerrel való kapcsolatukat, illetve ennek anomáliáit. Továbbá ajánlásokat teszünk a feltárt problémák megoldására is.

Az írás az életminőséget szociális nézőpontból tárgyalja.

Módszer

A fiatalkorú anyák szociális körülményeivel kapcsolatos információkat kvalitatív szociológiai módszerrel nyertük: hatvan strukturált interjút készítettünk: interjúalanyaink fiatalkorúak voltak, amikor megszülték első gyermeküket. Ha szükségesnek tartottuk interjút készítettünk e nők élettársával vagy férjével, valamint szüleikkel is.

Az interjúzás a fővárosban, Miskolcon, és Borsod megyei aprófalvas településeken készült. A településtípusok között jelentős különbségekre számítottunk, mind az itt élők élethelyzete, mind a szociális ellátórendszer tekintetében.

A fiatalkorú gyermekvállalás okai

E tanulmánynak ugyan nem célja, hogy a fiatalkorú gyermekvállalás okait részletesen tárgyalja² ennek ellenére szükségesnek tartom, – ha vázlatosan is – e jelenség értelmezési keretének körvonalazását, hiszen a fiatalkorúak gyermekvállalásának szociális következményei nehezen érthetőek a kiváltó okok ismerete nélkül, és az őket érintő szociálpolitikai irányelvek meghatározása során fontos kiindulópontul szolgálhatnak.

Az eddigi kutatási eredmények³ azt mutatják, hogy a társadalmi és az emberi tőkének⁴ döntő szerepe van a fiatalkorúak gyermekvállalásában. A társadalmi és emberi tőke ugyanis alapvetően meghatározza az életesélyeket:

Mivel a városi gettóknak és a vidéki cigánytelepeken élő népesség nem képes emberi és társadalmi tőkébe beruházni oly mértékben, mint a társadalom középosztálybeli tagjai, ennek következtében iskolai végzettségében szakadékszerű lemaradás mutatkozik, de ún. kapcsolati tőkéje tekintetében is hátrányban van, mivel kapcsolati hálójukból hiányoznak az ún. hídszerű kapcsolatok⁵ és a multiplexitás:⁶ Így jellemző, hogy kapcsolati hálójuk elemei alacsony presztízsűek, és a kapcsolati hálózat nem terjed túl a közvetlen

¹ KELLY 1998

² Ezzel kapcsolatban lásd: GYUKITS 2003

³ KELLY 1998, GYUKITS 2003

⁴ COLEMAN 1994, 1998

⁵ GRANOVETTER 1994, 1998

⁶ KELLY 1998

rokonok, valamint az ismerősök körén. Ez életkilátásaik szempontjából azt jelenti, hogy nagymértékben csökkennek esélyeik a „jó állások” megszerzésére, szemben a középosztály tagjaival. Fentiek egyenes következménye, hogy ezeknek a lányoknak a korai gyermekvállalás további életpályájuk szempontjából nem jelent olyan hátrányt, mint a társadalmi hierarchiában feljebb elhelyezkedők számára.

Amellett érvelünk tehát, hogy a fiatalkori gyermekvállalás társadalmi jelenség, és elsősorban a rossz szociális körülmények között élők körében gyakori. Fentiekből következik, hogy a fiatalkori terhesség nem roma sajátosság.

Ezt támasztja alá, hogy a fenti tendenciák megfigyelhetőek az amerikai gettólakók körében is, ott pedig nem él roma népesség.⁷ Mivel a romák döntő többsége katasztrofális szociális körülmények közepette él, pusztán ezért gyakoribb körükben a fiatalkorúak gyermekvállalása.

A fiatalkorúak gyermekvállalásának szociális következményei

Eddig azt mutattuk meg, hogy milyen szociális tényezők játszanak szerepet a fiatal korúak gyermekvállalásában, most az vizsgáljuk meg, milyen hatásai lehetnek a gyermekvállalásnak a fiatalkorú anya szociális helyzetére.

A fiatalkorúak esetében már maga a terhesség is súlyos konfliktusok forrásává válhat a családban. Ilyenkor többnyire a szülők részéről érkezik a nyomás, amely arra irányul, hogy vetessék el a gyereket. Fiatalkorúak lévén a szülőknek komoly befolyásolási eszközei vannak, hiszen dönthetnek úgy is, hogy az újszülöttet – az anya akarata ellenére – állami gondozásba adják. Ez a veszély a fiatalkorú terhes lányokat arra készítheti, hogy elmeneküljenek otthonról, és igazán szerencsésnek mondható az, akit az élettársa családja befogadja őket. De az anya az utcára, jobb esetben illegálisan valamelyik anyaotthonba is kerülhet. Azért illegálisan, mivel fiatalkorúak lévén nem jogosultak az anyaotthonban való elhelyezésre.

A családi konfliktusok háttérben gyakran etnikai problémák húzódnak meg, ha például a „magyar” család kitagadja a lányt roma élettársa, és születendő „félíg cigány” gyereke miatt. Ilyen esetekben jellemző, hogy a roma család fogadja be a fiatalokat. A roma családok azért befogadóbbak, mivel a „magyar” leánnyal létesített kapcsolat számukra egyáltalán nem stigmatizáló, sőt a család presztízst is növelheti.

A párkapcsolatok többnyire rendkívül instabilak. Ennek okai:

Egyrészt szerepet játszhatnak benne a párok szülei, hiszen a családdal való konfliktusnak, mint ahogy fent is láthattuk a párra nézve komoly egzisztenciális következményei lehetnek, és ez hozzájárulhat a párkapcsolat felbomlásához.

De a párkapcsolatok instabilitása elsősorban a férfi és női szerep gettó és telepbeli sajátosságaival áll összefüggésben: A férfiak családfenntartó szerepe ugyanis – a munkaerőpiacról való kiszorulásuk miatt – megrendül, és a férfiaság olyan szimbólumai kerülnek előtérbe, mint a fizikai erő, vagy a nemi potenciál.⁸

Ráadásul a többnyire élettársi kapcsolatban lévő férfi, aki alkalmi munkákból él, könnyen, és nagyobb anyagi áldozat nélkül – gyermekeit elhagyva – kiléphet a kapcsolatból. A fiatalkorú anya magára maradása teljes anyagi ellehetetlenüléshez vezet, hiszen

⁷ KELLY 1998, GYUKITS 2003

⁸ KELLY 1998

pusztán szociális segítyből megélni csak nagyon szűkösén lehet. Ebből az áldatlan helyzetből sokszor az egyetlen kiút a szülőkhöz való visszaköltözés.

A tipikusnak tekinthető életút a következő: A fiatalkorú lányok elmenekülnek a családjukból, ami elsősorban az ottani viszonyok (fizikai erőszak, bántalmazás) miatt következnek be, erre egy új párkapcsolat és a belőle születendő gyermek jelenti az egyetlen lehetőséget. Ám ezek a viszonyok az új kapcsolatban is könnyen újratermelődhetnek, az azonos, vagy nagyon hasonló szociális körülmények miatt, és a pár „szétmegy”. Ezután a leány visszaköltözik a szüleihez.

Azáltal, hogy az apa nem képes eltartani a családját tradicionális családfenntartó szerepe megrendül, ennek azonban az apa – gyermek kapcsolatra is hatása van,⁹ ami megnyilvánulhat abban, hogy nem foglalkozik a gyerekekkel. Ennek a gyerek fejlődése szempontjából súlyos következményei lehetnek: úgymint magatartás problémák jelentkezése vagy a rossz iskolai teljesítmény.

A kiegyensúlyozottnak tűnő párkapcsolatok esetében is, az anya nagyon kiszolgáltatott helyzetben van, és nem csak anyagi értelemben. A gettóban lakók körében ugyanis a férfiak családon belüli erős dominanciája figyelhető meg, olyan kérdésekben is, mint a fogamzásgátlás vagy egy újabb gyermek vállalása. Sőt a fogamzás gátlás módszerét is általában a férfiak határozzák meg. A tradicionális családfenntartó szerepüket elvesztett férfiak számára fontos, hogy olyan fogamzásgátló módszert válasszanak, amely nemző képességüket – amely férfiasságuk szimbóluma – nem veszélyezteti. Ezért oly népszerűtlen az óvszer, és ezért oly gyakori „fogamzásgátló eszköz” az abortusz. Előfordul, hogy – a nőnek más lehetősége nem lévén – titokban kell elvetetnie a gyermeket, mivel a gyermekvállalás költségei elsősorban őt terhelik.

Az anyagi értelemben vett függőség nem csak azért alakul ki, mivel a nő marad otthon a gyermekkel, hanem van ennek egy olyan aspektusa is, amely speciálisan a fiatalkorúsággal áll összefüggésben: A korai terhesség és szülés következtében ugyanis szinte mindegyik leánynál abbamarad az iskola. A későbbiek során, ha különböző okok miatt is, de nincs lehetőségük a félbeszakadt tanulmányok befejezésére. Mivel gyakori, hogy tizenöt – tizenhat – tizenhét évesen is még csak az általános iskolába jártak, ezért általában a terhesség a nyolc általános végzését szakította meg. Nem szükséges ecsetelni, hogy milyen lehetőségei vannak a munkaerőpiacon egy olyan gyermeket nevelő nőnek, akinek még a nyolc általánosa sincs meg? De talán még elszomorítóbb azoknak a lányoknak a helyzete, akiknél valamilyen szakiskola marad félbe, hiszen nekik karnyújtásnyira volt a lehetőség, hogy a későbbi életük során sorsuk jobbra forduljon.

De nem csak párok női, hanem férfi tagjainál is abbamaradhat az iskola az összeköltözést követően. Az egyik pár például minden szülői háttérrel felégetve maga mögött elköltözött, hogy új életet kezdjen. A lánynak nincs meg a nyolc általánosa az élettársa viszont hegesztő képesítéssel rendelkezik, ennek ellenére elképesztő nyomorban élnek a két gyermekükkel. Kérdésemre, hogy miért nem kap munkát, a férfi azt válaszolja, hogy ugyan megszerezte a képesítést, de a mestervizsgája nincs meg, ami hatvanezer forintba kerül, és erre nincs pénzük.

A férfi és női szerepek elkülönülésének speciális gettóbeli jellemzője az állammal, illetve ennek intézményeivel való kapcsolatban állás kettőssége: a nők a szociális ellátó-

⁹ LAWRENCE–GINGSBURG–SCHWARZ–PINTO–MARTIN–ZHAO–MORGAN–SLAP 1997

rendszerrel a férfiak pedig általában a büntetés végrehajtással állnak kapcsolatban.¹⁰ A nő számára szociális szempontból az egyik legsúlyosabb élethelyzet, amikor a férje vagy az élettársa börtönbe kerül. Tehát a férfi bűneiért a nő és a gyermek is legalább annyira megbűnhődik.

A fiatalok másik leggyakoribb és legsúlyosabb problémája a lakáskérdés megoldatlansága. Ez a kérdés a fiatalkorúak esetében azért gyakori, mert a leányok sok esetben a rossz családi körülményeik miatt szinte belemenekülnek az első párkapcsolatukba. Így tehát a szülőktől való elköltözés meghatározó kérdése e kapcsolatoknak, ezért vállalják még az illegális beköltözést is egy üresen álló lakásba, csak hogy elkerüljenek otthonról. Meg kell jegyezzük, hogy a szülőnél maradók lakhatási problémái sem kielégítőek, mégpedig a zsúfoltság miatt.

A településtípusok közötti különbségek is lényegesek, ugyanis más-más típusú problémák jellemzőek az aprófalvas településeken és a nagyvárosokban. A nagyvárosokban a munkalehetőségek, míg a falvakban a társas kapcsolatok a jobbak.

Érdekes a migráció kérdése is. Ennek dinamikáját a fenti két szempont határozza meg: A jobb munkalehetőségek végett költöznek a városokba, míg a társas kapcsolatok miatt költöznek vissza. Nézzünk erre egy példát: A fiatal pár Budapestre költözik a jobb megélhetés reményében, ez alatt értve a pár férfi tagja alkalmi munkája révén egészítik ki a szociális támogatásokat. Mint fent említettük a kapcsolatok sokszor igen labilisak, ezért ha a pár szétköltözik, akkor az anya ott marad egyedül a gyermekével kiszolgáltatottan egy idegen nagyvárosban. A szociális támogatásokon kívül más jövedelme nem lévén, reális alternatívát jelenthet számára a visszaköltözés vidékre a szüleihez. Ahogy a gyermekek nőnek, úgy emelkednek a gyermekek ellátásának költségei, ezért az anya gyermekeivel együtt visszatér a városba, és megpróbál alkalmi munkát vállalni. Kialakul tehát egyfajta sajátos „ingázás” a szülőfalu és a város között, amelyben meghatározó szerepe van a szociális hálónak, ugyanis a költözésre kínálkozó lehetőségekről csak ennek segítségével szerezhetnek tudomást a fiatal anyák.

A szociális rendszer válaszai

Az alábbiakban arról lesz szó, hogy a fiatalkorú anyák szociális problémáira milyen válaszokat ad a szociális ellátórendszer, illetve milyen anomáliák tapasztalhatóak e téren, továbbá milyen változtatások lennének szükségesek.

A fiatalkorú anyaság jelentése

Alapvető kérdés, hogy a szociálpolitika egyes szereplői, illetve a különféle szakmai szervezetek hogyan definiálják a fiatalkorú anyaságot. Azaz milyen jelentést tulajdonítanak ennek a jelenségnek, és milyen konnotációi vannak e jelentéseknek. A szakirodalomban két uralkodó nézőpont van ezzel kapcsolatban. Az egyik a fiatalkori terhesség kockázatait hangsúlyozza, úgymint az újszülöttek egy éven belüli nagyobb halálozását, vagy az alacsony születési súly gyakoribb előfordulását. A másik megközelítés viszont a fiatalkorú anyaság szociális dimenzióit helyezi előtérbe.¹¹ A két megközelítésmód önmagában nem ellentétes, de a belőlük levont következtetések már éles ellentétben állhatnak egymással. Az első meg-

¹⁰ KELLY 1998

¹¹ GERONIMUS 2003

közelítési módból ugyanis logikusan következik, hogy a fiatalkorú gyermekvállalás kerülendő, mert veszélyezteti a születendő gyermek egészségét, életben maradását, míg a másik nézőpont szerint a fiatalkorú anyaság egyfajta adaptáció a kedvezőtlen szociális körülményekhez.¹² Ez utóbbi szemléletmód természetes jelenségeként fogadja el a fiatalkorúak gyermekvállalását a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok esetében.

Véleményem szerint ez utóbbi megközelítés előnye, hogy nem viszi tévútra a szociális szakmában tevékenykedőket: Ha a fiatalkori terhességet pusztán egy rizikófaktornak tekintjük, akkor azt hihetjük, hogy szokásos felvilágosító programokkal (itt gondolhatunk a fogamzásgátlással kapcsolatos ismeretterjesztő előadásokra) sikeresen küzdhetünk e jelenséggel szemben, míg a másik szemlélet talaján állva nem kétséges, hogy a társadalmi feltételek megváltoztatása nélkül jelentős eredményeket elérni nem lehet.

Sőt, ez utóbbi megközelítés szerint egyes szerzőknél az is kétséggé válhat, hogy a fiatalkorú anyasággal szemben egyáltalán küzdelmet kell-e folytatni, és nem arról van-e inkább szó, hogy a hatalmi pozícióban lévő társadalmi csoportok rá akarják erőltetni akaratukat a hátrányos helyzetű szociális csoportokra.¹³ Ráadásul ez a kérdés etnicizálódhat is, azaz a terepen dolgozó szakemberek a jelenséget a romák körében való nagyobb előfordulási arányából tévesen cigány sajátosságnak, vagy még tovább menve a cigányság felelőtlen magatartásának azonosíthatják.

Fentiek figyelembe vételével szükséges lenne az érintett szakmákkal egyetértésben konszenzust kialakítani e fogalmak jelentésével kapcsolatban, amibe szervesen beletartozik e jelentéseket befolyásoló mechanizmusok felszínre hozása is.

Gyámügyi kérdés

A jogszabály a kiskorú szüleit vagy az esetlegesen már nagykorú férjet nevezi meg, mint aki a döntésre jogosult a családba való befogadásról, vagy az állami gondozásba vételről. Itt különösen az állami gondozásba adás gyakorlata kérdőjelezhető meg, hiszen láthattuk, hogy a fiatalkorúak gyermekvállalását milyen családi konfliktusok előzhetik meg, és egy ilyen szituációban nagyon kétséges, hogy az újszülöttről a nagyszülőknek kell-e dönteniük. Láthattuk továbbá, hogy maguk a fiatalok kapcsolatai is mennyire törékenyek, volt rá eset, amikor odáig fajult a helyzet, hogy a férj a terhes felesége hasát rugdosta, mert kétségei voltak arról, hogy tőle van-e a gyerek. Evidens, hogy egy ilyen szituációban milyen kockázatos, ha a férj vagy élettárs kezében van a döntés joga az állami gondozásba vételről, csak azért mert ő már nagykorú.

Gyakran csak pár hónap hiányzik a leány nagykorúságáig, különösen ilyen helyzetben tudnak a szakemberek segíteni az anyákon. Például volt olyan eset, hogy valakit anyaotthonban helyeztek el, holott fiatalkorú lévén erre nem lenne jogosult.

Fentieket összefoglalva a törvényhozást össze kellene egyeztetni az anya és nem utolsó sorban a gyermek érdekeivel, és ennek tárgyi feltételeit is biztosítani kellene (anyaotthon, vagy hajléktalanszálló oly módon, hogy ott az anya és gyermeke együtt tudjon maradni).

A félbeszakadt tanulmányok befejezése

¹² CHANDRA–SCHIAVELLO–RAVI–WEINSTEIN–HOOK 2002

¹³ CHANDRA–SCHIAVELLO–RAVI–WEINSTEIN–HOOK 2002

A fiatalok anyák körében gyakori, hogy a terhesség, majd az ezt követő szülés és gyermekgondozás miatt abbamarad az iskola. Márpedig a tanulmányok befejezése (sőt a továbbtanulás) a további életpálya esélyeit alapvetően befolyásolja, és ezáltal kevésbé lennének a párkapcsolatukon belül kiszolgáltatott helyzetben. Ezért szükség lenne lehetőséget biztosítani arra, hogy a fiatal anyák tanulhassanak.

Az ilyen jellegű programok esetében azonban, pusztán a lehetőség biztosítása kevésnek tűnik, hiszen ezek a nők többnyire nem rendelkeznek a megfelelő információkkal, és családjukban is vélhetően sokuknál ellenállásba ütköznének, ha tovább szeretnének tanulni. Ezért a helyi szociális ellátásban dolgozóknak, vagy civil szervezeteknek aktív szerepet kellene játszaniuk abban, hogy ilyen programokat sikerre lehessen vinni. Továbbá ösztönödjön is szükség lenne, amelynek összegét a tanulmányi eredménytől kellene függővé tenni, hogy nagyobb legyen a személyes motiváció, és a család is jobban tolerálná, sőt ilyen feltételek mellett elképzelhető, hogy még ösztönöznék is az anyák továbbtanulását.

A továbbtanulás esetében az anyák mellett, az apák félbeszakadt tanulmányainak befejezése is lényeges kérdés, hiszen a legtöbb esetben ők a család eltartói. Ráadásul a párkapcsolatok felbomlásában az anyagi ellehetetlenülés is szerepet játszhat mind explicit, mind implicit módon, ezért is fontos lenne az apák számára a félbeszakadt tanulmányok befejezésére lehetőséget biztosítani, hiszen ez munkaerőpiaci pozíciójukat jelentősen javíthatná, és ezáltal közvetve a párkapcsolatok stabilitását is előmozdíthatná, amely végső soron az anyákat a teljes anyagi ellehetetlenüléstől óvhatná meg, amit a párkapcsolatok felbomlása idéz elő.

A továbbtanulással kapcsolatban van még egy nehézség, amiről eddig nem szóltunk, mégpedig a migráció. A problémát egy esettel illusztráljuk:

Egy tizenhét éves leány az élettársával együtt Szabolcsból felköltözik Budapestre, mégpedig a Dzsombujban foglalnak el illegálisan egy lakást. A beszélgetés során kiderül, hogy három évet elvégzett egy ápolónőképzőben, és még egy éve lenne. Gyerek még nincs, de tervezik. A lánynak fogalma nincs arról, hogyan tudná Budapesten befejezni a tanulmányait. Itt kellene a szociális munkás, vagy egy civil szervezet, hogy ezt a leányt becsatornázzák a megfelelő iskolába.

Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy a példában szereplő lány fél év múlva otthagya az élettársát és visszaköltözött a szülőfalujába. Tehát az eset megoldása az kellene legyen, hogy a budapesti szociális munkásnak kellene felvennie a kapcsolatot a szabolcsi kollégákkal.

A példa azt hiszem szemlélteti a feladat nehézségét. Most nézzük a probléma gazdasági oldalát: Ha minden marad a régiben, akkor elveszik a három év iskolázási költsége, és ez a lány soha nem fog elfogadható álláshoz jutni, valószínűleg élete végéig szociális támogatásokból él majd, amit jó, ha ki tud egészíteni némi feketemunkával, tehát valószínűleg adót sem fog fizetni. Ezzel szemben valószínűleg elhanyagolhatóak azoknak a szakembereknek a költségei, akik az így kallódó leányokat, fiatal anyákat, vagy mint fentebb láthattuk a hegesztő példáján az apákat az iskolarendszerbe becsatornáznák, ugyanis a meglévő szociális ellátórendszerrel ezzel a plusz feladattal megterhelni már nem lehet.

A gyermeküket egyedül nevelő anyák kiemelt támogatása

A párkapcsolatok bizonytalansága miatt a fiatal anyák gyakran maradnak gyermekükkel (vagy gyermekeikkel) egyedül, ilyenkor csak a szociális támogatásra számíthatnak, amely finoman szólva nem elégséges: A legalapvetőbb fogyasztási cikkeket sem tudják megvásárolni: a gyerekek még a gyógyszert sem. A támogatási formák újragondolását tartanám szükségesnek, a gyermekek kiemelt támogatása céljából.

Ráadásul ezeknek a csonka családoknak semmilyen tartalékuk sincsen: ha a támogatás késik, akkor egyetlen megoldás az uzsorakamatra való kölcsön. Megfontolandó, hogy a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok tagjai számára valamilyen legális hitellehetőséget biztosítani kellene.

Lakáskérdés

Láthattuk az előzőek során, hogy a fiatal párok számára milyen fontos kérdéssé válhat, hogy hol lakjanak. A lakásprobléma az önálló lakáshoz jutás segítésére léteznek különféle támogatási formák, azonban ezek közül az esetek döntő többségében csak azok elérhetőek a telepi romák és a gettóban élők számára, amelyekhez nem kell legális foglalkoztatásban lenniük. Ez gyakorlatilag a gyermekek után járó támogatást jelenti.

Külön problémát jelent, hogy a fiatal pár a nagykorúság eléréséig nem jogosult e támogatás igénybe vételére.

Véleményem szerint a lakástámogatási rendszerrel kapcsolatban nem a fenti hiányosság a legnagyobb probléma, hanem, hogy alapjaiban elhibázott, ugyanis a támogatott egy része – ráadásul a legrosszabb helyzetben lévők – nem képesek az új lakóhely rezsijét fizetni, ennek következtében eladósodnak, és ezért jó esélyük van rá, hogy újonnan megszerzett lakhelyüket elveszítsék.

Fentiek miatt a mai lakástámogatási rendszer gyökeres átalakítására lenne szükség: Ennek lényege, hogy a leendő támogatottakat először olyan helyzetbe kellene hozni, hogy az új lakás költségeit viselni tudják. (Az új otthon nem feltétlenül kellene, hogy saját tulajdonú legyen, hanem lehetne állami vagy önkormányzati bérlakás is, ami azt jelenti, hogy a lakás bérlőjének a rezsiköltségek mellett a bérleti díjat is fizetnie kellene.)

Milyen egyéb feltételek szükségesek e rendszer kialakításához: Az iskolai végzettség emelése, és az aktív foglalkoztatás politika. Tehát már nem a nyolc osztály elvégzése lenne a cél, hiszen ezzel elhelyezkedni felettébb nehéz, hanem szakmát adó képzés, mégpedig olyat, ami előre láthatólag hosszú távon biztos megélhetési forrást. Természetesen a különböző korosztályok nem azonos eséllyel rendelkeznek e területen: a szociálpolitikának a fiatalabb népességet kiemelten kellene kezelnie, így a fiatalkorú anyákat és élettársaikat is.

Világosan kell azonban látni, hogy ez hosszú távú politika, rövidtávon eredmények nem várhatók tőle, ráadásul az idősebb csoportok esetében kevésbé alkalmazható, ezért az előzőekben említett megoldással együtt alkalmazandó.

A terepmunka tapasztalatai azt mutatják, hogy a rászorulókat új lakáshoz juttatása gyakran együtt jár a területi önkormányzatnak a szegénynegyed felszámolására tett kísérletével. A szegénynegyedek felszámolását azonban nagyon meg kell gondolni, és ezt hatásvizsgálatoknak kellene megelőznie, mert a különböző régiók közötti migrációs folyamatokba avatkozhat bele. Például a budapesti Dzsumbujban egyes épületeket fel akarnak számol-

ni, csakhogy ezek az épületek éppen azok, ahová vidékről a betelepülők beköltöznek, így ennek az épületnek a felszámolása egyben az északi válságrégióból elköltözni akarókat fosztaná meg e lehetőségtől. Tehát amikor egy szegénynegyed vagy annak egy részének felszámolásával áldatlan állapotokat szüntet meg a helyi önkormányzat területén, egyben a még kilátástalanabb helyzetben lévő kistelepüléseken lakó népességet fosztja meg a mobilitás lehetőségétől, ami egyetlen lehetőségük saját sorsuk jobbítására.

A szociális munkás, mint társadalmi tőke

Bemutattuk, hogy a fiatalkorúak gyermekvállalása szoros kapcsolatban áll az emberi és a társadalmi tőkével. A telepeken és a városi szegénynegyedekben élő fiatal lányok énhálózata¹⁴ csonka, nem rendelkeznek olyan típusú személyes kapcsolatokkal, mint a közeposztályi társaik, és ezért életésélyeik sokkal rosszabbak.

Ha a területen lenne elégséges szociális munkás, akik képesek lennének személyre szabottan tevékenykedni, akkor a kliensek velük kialakított kapcsolata egyfajta társadalmi tőkeként funkcionálhatna.¹⁵

A terepmunka során többször tapasztalhattuk, hogy a szociális munkás, ha van – sem képes hatékonyan megoldani a kliens problémáit, még olyan esetekben sem amikor például a kliens minden kétséget kizáróan jogosult az ellátási formára:

Például az egyik fiatalkorú kismamától és gyermekétől, valamint a vele egy háztartásban élő nagymamától megvonták a közgyógy-ellátást, pedig mindegyikük skizofréniában szenved. A család kétséget kizáróan jogosult a kedvezményre: csak segélyekből élnek, ennek ellenére nem sikerül elintézni a közgyógy-ellátást. Az adminisztratív huzavonába a család hamarbelefáradt, nem képesek már az igazukért küzdeni, nem tudják az ügyeiket intézni, nem működnek együtt az egyébként nagyon leterhelt szociális segítő hálózattal, ezért az ügy húzódik, és végül semmilyen eredményt sem képesek elérni, és minden marad a régiben.

Köztudott, hogy e hátrányos helyzetű csoportoknak nincsenek tartalékai, de ezt a szociális ellátórendszer kapacitás hiányában, vagy az eljárások túlbürokratizálásával nem képes figyelembe venni. Sokkal több szociális munkásra lenne tehát szükség, hogy az ügyeket személyre szabottan végig lehessen vinni, különösen olyan esetekben, amikor az ügyfél nem képes érdekeit – például egy súlyos betegség következtében – hatékonyan képviselni. Láthattuk, hogyha például késik a segély, akkor a családok uzsorakamatra kénytelenek felvenni kölcsönt, ezáltal egy olyan adósságspirálba kerülnek, ahonnan szinte reménytelen kikerülniük.

A kutatási terepek között éles különbség mutatkozik a szakemberek elérhetőségének és szakképzettségi színvonalának tekintetében. Míg vidéken gyakran nincs is szakképzett szociális munkás, addig például a Dzsumbujban a Dzsumbujhelp nevű szolgálat a terepen nyújt segítséget. Ráadásul a szociális munkásból ott van a legnagyobb hiány, ahol sokkal nagyobb a baj: vidéken, ahol szinte mindenki csak segélyből él, és az alkalmi munka lehetőségei is rendkívül korlátozottak. Tehát a szociális ellátási lehetőségek standardizálására lenne szükség, amely a településtípusok közötti egyenlőtlenségek mérséklésében játszhatna szerepet.

¹⁴ KELLY 1998

¹⁵ HOGAN, 2001

További terhésség vagy fogamzásgátlás

A fiatalkorúak gyermekvállalásának kérdése többféleképpen szemlélhető, az eddigiek során mi a szűkös társadalmi erőforrások eredőjeként értelmeztük. Még ez a megközelítés sem – amely a társadalmi körülményekre adott természetes reakcióként szemléli e jelenséget – kerülheti meg a fogamzásgátlás vagy újabb terhésség dilemmáját.¹⁶ Az interjúzás során gyakran tapasztaltuk, hogy a fiatalkorú anyák nincsenek abban a helyzetben, hogy döntő befolyásuk legyen a további gyermekvállalására. Ez két ok miatt fordulhat elő:

Egyrészt ha a pár vagy az anya fogamzásgátló eszköz alkalmazása mellett dönt, anyagi okok miatt nem képes a legbiztonságosabb eljárást alkalmazni, vagy nem tudja a legjobb gyógyszereket beszerezni, és ennek következtében kellemetlen mellékhatások jelentkezhetnek, ami a védekezés ezen formájának abbahagyására ösztönöz.

Másrészt a férje vagy élettársa nem engedi a fogamzásgátlás alkalmazását, ennek következtében csak az a lehetőség adott számukra, hogy a férj vagy élettárs tudta nélkül elvetetik. Ezáltal korlátozódik a szegénynegyedekben élő nők körében a fogamzásgátlás az abortuszra.

Az első esetben a megoldás egyszerű: elérhetővé kellene tenni a korszerű fogamzásgátló eszközöket a rossz szociális körülmények között élők számára. A második esetben alternatívát jelenthetnek olyan felvilágosító programok, amelyek a nők társadalmi helyzetéből eredeztethető hátrányokra irányítják a figyelmet.

Következtetések

Végezetül tézisszerűen összefoglaljuk a kutatás főbb eredményeit, amelyek speciálisan a fiatalkorú anyák szociális helyzetére vonatkoznak, hiszen idáig számos olyan problémát tárgyaltunk, amelyek ugyan súlyosan érintik a fiatalkorú anyákat, de nem csak rájuk, hanem általában a rossz szociális körülmények között élőkre is vonatkoznak, például ilyen volt például a lakáskérdés megoldatlansága.

1. A fiatalkorú anyák a szülést követően szociális helyzetüket tekintve gyakran még rosszabb körülmények közé kerülnek. Ennek okai a következők:
 - a) Az iskolát a szülés következtében abbahagyják, és ennek befejezésére a későbbiek során sem nyílik alkalmuk.
 - b) Az iskolából való kimaradásnak a további életpályaesélyeikre döntő hatása lehet, hiszen az amúgy is kedvezőtlen foglalkoztatási esélyeik tovább romlanak.
 - c) Az iskolából való kimaradás a fentiek miatt tovább növeli kiszolgáltatottságukat a párkapcsolatuk terén, illetve a szüleikkel való kapcsolatukat tekintve is.
2. A szülői és házastársi gyámság is ellentmondásos helyzetet teremthet, és egyes esetekben oda vezethet, hogy az anyát akarata ellenére elválaszthatják a gyermekétől vagy ezt elkerülendő az anya elmenekül otthonról.
3. Lényegesek a szociális ellátórendszerben dolgozók attitűdjei is. Egyrészt a fiatalkori terhésséget és gyermekvállalást illetően, amit devianciaként, és nem társadalmi problémaként értelmeznek. A fiatalkori gyermekvállalás azonban nem deviancia, hanem társadalmi tünet.¹⁷ Egyes szerzők speciális társadalmi tényezőkhöz való adaptálódásként írják le,¹⁸ amelyet olyan társadalmi viszonyok hívnak életre, mint a születéskor várható

¹⁶ CHANDRA–SCHIAVELLO–RAVI–WEINSTEIN–HOOK 2002

¹⁷ KELLY 1998

¹⁸ CHANDRA–SCHIAVELLO–RAVI–WEINSTEIN–HOOK 2002

rövid élettartam stb. Másrészt hajlamosak a szociális területen dolgozók speciálisan roma problémaként értelmezni a fiatalkori terhességet és a fiatalkori gyermekvállalást, szem elől tévesztve azokat a szociális tényezőket, amelyek ezt a társadalmi jelenséget életre hívják.

Látható, hogy három olyan kérdés van, amely speciálisan a fiatalkorú anyák szociális helyzetére jellemző. Tekintettel arra, hogy a fiatalkorú anyák viszonylag kevesen vannak, ezért e problémák megoldása itt és most nem feszítené szét a szociális ellátórendszer költségvetési keretét. Azért sem, mivel a gyámügyi anomália jogszabályalkotással rendezhető, továbbá a fiatalkorú anyaság társadalmi jelenségként való értelmezése, a szociális szférában dolgozó szakemberek számára továbbképzés keretében könnyen megoldható. Főleg ha figyelembe vesszük azt, hogy a szociális munkásoknak továbbképzésen időről időre részt kell venniük.

Így végül marad az iskolából kimaradók kérdése, ami tekintettel a probléma súlyosságára mindenképpen megoldást kíván, hiszen ez a fiatalkorú anyák társadalmi integrációjának biztosítója. Erdemes lenne mérlegelni, hogy ezt az iskolaújrakezdési programot olyan szakképzési és továbbtanulási programokkal kellene kiegészíteni, amelyek az anyák munkaerő piaci helyzetét tovább javítják.

A fenti problémák megoldatlanságára azért is fontos felhívni a figyelmet, mert kis létszámú, és rendkívül gyenge érdekérvényesítő képességekkel rendelkező csoportról van szó, és ezért problémáik nem kerülnek felszínre a megoldandó szociális problémák tengelyében.

A fiatalkorú anyák szociális helyzetének javítására tettünk javaslatokat, de végezetül nem feledkezhetünk meg arról, hogy a fiatal kori anyaság, a szűkös anyagi, emberi és társadalmi erőforrások közepette élni kénytelen népesség jellemzője. E leszakadt, és szegénységbe süllyedt vagy egész eddigi életükben nyomorgó másfél-két milliányi ember helyzetének megoldása a szociálpolitika legfőbb prioritása kell/ene, hogy legyen, amit nem helyettesíthet egy viszonylag kisebb létszámú csoport, – mint amilyen a fiatalkorú anyáké – helyzetének javítása.

BIBLIOGRÁFIA

CHANDRA-SCHIAVELLO-RAVI-WEINSTEIN-HOOK 2002

CHANDRA, P.C.–SCHIAVELLO, H.J.–RAVI, B.–WEINSTEIN A.G.–HOOK, F.B.: *Pregnancy outcomes in urban teenagers*. In.: *International Journal of Gynecology and Obstetrics*, 79. 2002. 117-122.

COLEMAN 1994

COLEMAN, J. S.: Társadalmi tőke. In: *A gazdasági élet szociológiája*. LENGYEL György–SZÁNTÓ Zoltán, Szerk. Budapest, Aula, 1994. 199-129.

COLEMAN 1998

COLEMAN, J. S.: Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In: *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. LENGYEL György–SZÁNTÓ Zoltán Szerk. Budapest: Aula, 1998. 11–45.

FERGE 2000

FERGE Zsuzsa.: *Elszabaduló egyenlőtlenségek. Állam, kormányok, civilek*. Budapest, Hilsher Rezső Szociálpolitikai Egyesület–ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszék, 2000.

GERONIMUS 2003

GERONIMUS, T. G.: Damned if you do: culture, identity, privilege, and teenage childbearing in the United States. In.: *Social Science and Medicine* 57. 2003. 881–893.

GRANOVETTER 1998

GRANOVETTER, M.: A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. In.: *Szociológiai Figyelő* 3. 1998. 39–61.

GRANOVETTER 1994

GRANOVETTER, M.: A gazdasági intézmények társadalmi megformáltsága: a beágyazottság problémája. In.: *A gazdasági élet szociológiája*. LENGYEL György–SZÁNTÓ Zoltán, Szerk. Budapest, Aula, 1994. 61–79.

GYUKITS 2000

GYUKITS GYÖRGY: A romák egészségügyi ellátásának szociális háttere. In.: *Cigánynak születni*. HORVÁTH Ágota–LANDAU Edit–SZALAI Júlia Szerk. Budapest, Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum, 2000. 471–491.

HOGAN 2001

HOGAN, J. M.: Social capital: potential in family social science. In.: *Journal in Socio-Economics*, 30 (2) 2001. 151–155.

KELLY 1997

KELLY, P. K.: Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaszociológiájára. In.: *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. LENGYEL György–SZÁNTÓ Zoltán Szerk. Budapest: Aula, 1998. 239–280.

LAWRENCE–GINGSBURG–SCHWARZ–PINTO–MARTIN–ZHAO–MORGAN–SLAP 1997

LAWRENCE, M. R.– GINGSBURG, K. R.– SCHWARZ, D. F.– PINTO– MARTIN, J. A.– ZHAO H.– MORGAN, P. A.– SLAP, G. B.: Teen father participation in Child Rearing. In.: *Journal of Adolescent Health* 21. 1997. 244–252 .

NEMÉNYEI 1998

NEMÉNYI Mária.: *Cigány anyák az egészségügyben*. Budapest, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal. 1998.